

**UNIVERSITETI I EJI
JIE УНИВЕРЗИТЕТ
SEE UNIVERSITY**

South East European University

Faculty of Business and Administration

Department of Accounting and finance

Магистерски труд

**“Либерализација на пазарот на електрична енергија- со осврт
кон компанијата
У ПОВЕР ДОО”**

Кандидат:

Александра Карапетрова

Ментор:

Assoc.Проф. д-р Шпреса Сула

Тетово, 2021 година

Декларација

Со ова изјавувам дека тезата на магистерскиот труд е сопствена работа и не содржи работа на други луѓе, без тоа да се наведе. Библиографијата ја содржи целата литература што ја користев за пишување на тезата и дека сите референци се однесуваат на оваа библиографија.

Свесна сум дека секое прекршување на овие правила ќе се смета за измама и ќе има правни последици.

Апстракт

Целта на овој магистерски труд е да се добие јасна слика за либерализацијата на електричната енергија и колку е развиена во нашата држава. За таа цел поставени се хипотези кои ми помогнаа да ги добијам следните резултати од истражувањето за либерализираниот пазар. Според истражувањата кои се направени во овој труд може да заклучиме дека либерализацијата е во големо развивање, има голема заинтересираност и се зголемува информираноста, исто така има големо позитивно влијание врз економијата, што претставува и позитивен одговор на првата поставена хипотеза: Либерализацијата на електричната енергија влијае на целокупната економија во нашата земја. Правните лица односно компаниите се веќе запознаени со новиот закон за енергетика, освен еден единствен снабдувач можат да изберат свој најповолен снабдувач се со цел подобри услови, квалитет на услуга и разлика во цена за разлика од регулираниот пазар. Анализата за запознаеноста со слободниот пазар и придобивките кои ги дава на правните лица се клучен дел од истражувањето кое на пазарот ни ја покажува развиеноста односно преминувањето од монопол кон олигопол. Процесот на либерализација сеуште трае и ќе трае, а исто така ова влијание дава потреба за идни истражувања на пазарот на електричната енергија цената што е вклучен фактор подолг период со побројни варијабли. Ова истражување може да ни биде од голема важност за да им дадеме поттик на

корисници на пазарот на електрична енергија да си изберат снабдувач кој ќе им понуди подобри услови и нормално цена која е влијателен фактор.

Клучни зборови: либерализација, развој, анализа, цена.

Abstract

The purpose of this master's thesis is to get a clear picture of the liberalization of electricity and how much it has developed in our country. For this purpose, hypotheses were set that helped me to obtain the following results from the research for the liberalized market. According to the research done in this paper, we can conclude that liberalization is in great development, there is great interest and increased awareness, it also has a great positive impact on the economy, which is a positive response to the first hypothesis: Liberalization of electricity of the entire economy in our country. Legal entities or companies are already familiar with the new energy law, except for a single supplier can choose their most favorable supplier for better conditions, quality of service and price difference as opposed to the regulated market. The analysis of the acquaintance with the free market and the benefits it gives to the legal entities is a key part of the research which on the market shows the development the transition from monopoly to oligopoly. The process of liberalization is still going on and will continue, and also this influence gives the need for future research on the electricity market price, which is an included factor for a long period with numerous variables. This research can be of great importance for us to encourage the users of the electricity market to choose a supplier who will offer them better conditions and a normal price, which is an influential factor.

Keywords: liberalization, development, analysis, price.

Структура на трудот

ГЛАВА 1: МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

1.1 Проблем на истражувањето.....	5
1.2 Предмет на истражувањето	6
1.3 Цели на истражувањето	7
1.4 Хипотеза.....	7
1.5 Методологија на истражувањето.....	8

2 ГЛАВА 2: ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП

Поим на либерализам и либерализација.....	8
2.1 Монопол на електростопанство.....	10
2.1.1 Дерегулација.....	13
2.2 Детерминанти и структура на енергетски сектор.....	18
2.2.1 Производство и извори на електрична енергија.....	18
2.2.2 Пренос и дистрибуција на електрична енергија.....	20
2.2.3 Снабдување на електрична енергија.....	21
2.3 Олигопол.....	21
2.4 Разлика на детерминанти на пазарната структура.....	22

3 ГЛАВА 3: Пазар на електрична енергија.....24

4 ГЛАВА 4:Највлијателен фактор на либерализацијата- Цена.....27

5 ГЛАВА 5: Либерализација на електрична енергија во Р. С. Македонија (Преструктурирање на пазар на ЕЕ).....29

5.1 Регулаторна комисија за енергија.....	31
5.2 Операторна, преносна и дистрибутивна мрежа- МЕПСО.....	32
5.3 Неовластено користење на електрична енергија.....	33

6 ГЛАВА 6: За компанијата „U POWER” ДОО.....34

7 ГЛАВА 7: Анализа за направено истражување во „U POWER” ДОО.....38

7.1 Анализа- Прашалник за електрична енергија (за корисниците во „U POWER” ДОО).38	
7.2 Анализа- Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER” ДОО)...48	

8 Заклучок.....54

9 Библиографија.....57

ГЛАВА 1: МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

1.1.Проблем на истражувањето

Во последно време либерализацијата станува се поактуелна, без разлика за кој производ станува збор. Всушност, либерализацијата на пазарот на кој било производ резултира со намалување на цените. Ова се должи на фактот дека на либерализираниот пазар влегуваат нови “играчи” што се натпреваруваат едни со други и нудат пониски цени во корист на потрошувачите. Државата го поттикнува ваквото однесување на компаниите затоа што тие ја зголемуваат ефикасноста, а од друга страна потрошувачите се задоволни и плаќаат пониски цени за добиените услуги, што значи дека државата станува набљудувач на ваквите компании.

Микроекономската мисла наметнува дека зголемувањето на конкурентноста на пазарот резултира со поефикасно пазарно и производствено работење, бенефитите од ова се пренесуваат на крајните потрошувачи во облик на намалени цени. Самиот процес на либерализација започнува уште во 1970 - тите години во секторите за транспорт т.е. патен и воздушен транспорт, за потоа да продолжи во 1980 - тите години во секторот на финансиски услуги. 1980 - тите години се години обележани за процесот на либерализација во секторот за телекомуникации во САД и Велика Британија со преследување на реформи и во електричната енергија во 1990 - тите години започнувајќи во Латинска Америка и Европа.

Монополот со години е доминантен на пазарот на електрична енергија и поради тоа технолошкото ограничување и специфичните својства на електричната енергија во секторот за електрична енергија беше организирана како вертикална интегрирана компанија која е сметана за природен монопол заради законитоста на економијата од обем. Напредокот во производството и преносот на електричната енергија која што прави преструктурирање на вертикално интегрирани монополски компании и одвојување на регуларните дејности, пренос и дистрибуција од производство и снабдување.

Двигател на реформите е зголемувањето на економската ефикасност на компаниите за електрична енергија и либерализација т.е. воведување на конкуренција на пазарот на електрична енергија.

Либерализацијата на пазарот на електрична енергија треба да отвори пазар на нови производители, трговци и добавувачи, со тоа што, пред се тие да нудат пониски цени на електричната енергија, да ги зголемат инвестициите, да обезбедат сигурност во снабдувањето со електрична енергија. Со што ќе се овозможи намалување на разликите на цени помеѓу земјите, намалување на енергетска зависност, како и овозможување слободен избор на добавувачи или пак, да има значителни економски придобивки за учесниците на пазарот.

1.2 Предмет на истражување

Мотивот за да ја изберам темата на мојот труд, всушност поаѓа од фактот што либерализацијата во нашата држава сеуште се развива и дел од компаниите не се запознаени со оваа нова реформа. Тековната имплементација на реформите во секторот за енергетика покажуваат дека ефектот на либерализацијата на пазарот за електрична енергија сеуште не е целосно дефиниран во однос на цената. Цената на електрична енергија не покажува влијание врз животниот стандард на луѓето, но затоа предизвикува структурни промени во општеството и економијата.

Либерализацијата на пазарот, особено либерализацијата на електричната енергија му овозможува на секој потрошувач да може да се снабдува со електрична енергија, но на слободен пазар. Всушност, ваквата либерализација која веќе функционира во дел од европските земји, не само што овозможува придобивки за потрошувачите да избираат, туку и се зголемува понудата на потрошувачите, како и се зајакнува конкуренцијата на ваквиот пазар.

Пред почетокот на процесот за либерализација на пазарот на електрична енергија формирањето на цената е законски регулирано, но сега со спроведувањето на процесот и формирањето на цената е прашање и принцип на понудата и побарувачката на пазарот.

Влијанието на либерализацијата на електричната енергија е токму предмет на овој труд со што би го покажало влијанието врз економијата и како директно една од компаниите за снабдување во Р. Македонија која е дел од либерализираниот пазар се справува на пазарот.

1.3. Цели на истражувањето

Целта на ова истражување, поаѓа од тоа дека со ваквата поделба на пазарот и разликите помеѓу цените, како и намалувањето на истите, не е познато за сите луѓе во општеството. Па така, најпрво треба да се утврди степенот на либерализацијата на пазарот на електрична енергија и како конкуренцијата делува на пазарот за снабдување со електрична енергија. Посебен акцент на ваквото истражување се посветува на влијанието на либерализацијата на пазарот и тоа, посебно значајно како една компанија која се занимава со снабдување на електрична енергија дејствува на пазарот и се справува со конкуренцијата на либерализација, и на таков начин влијае врз самата либерализација на пазарот, затоа што сите компании кои се занимаваат со либерализација на одреден производ, на некој начин се взаемно поврзани.

1.4. Хипотеза

Самата хипотеза на овој труд, се наоѓа во самиот предмет на истражување на трудот, односно се поставува прашањето: Какво влијание може да има либерализацијата врз економијата, и тоа особено либерализацијата на електричната енергија, која во последно време станува повеќе актуелна?

Хипотеза 1: Либерализацијата на електричната енергија влијае на целокупната економија во нашата земја.

Хипотеза 2: Цената е многу влијателен фактор, во однос на формирањето на вкупната понуда и побарувачка.

Либерализацијата на електричната енергија е термин со огромно значење, и тоа особено важно е нејзиното влијание врз општеството. Па затоа, за да се регулира ваквата појава, Р. Македонија склучила меморандум со УСАИД, и тоа за соработка за поддршка на реформите од секторот за енергетика, со што тоа претставува гранд за законска регулатива на Законот за енергетика, со што Р. Македонија како земја во развој започнува со либерализација на пазарот, и тоа либерализација на електрична енергија.

1.5.Методологија на истражувањето

Трудот се состои од теоретски и емпириски дел. Во теоретскиот дел се користени

теоретски наоди исто така кои се засноваат на научни и стручни дела објавени во научни и стручни списанија и книги и друга литература, како и директно од компанијата за снабдување со електрична енергија “УПОВЕР ДОО” каде го правев ова истражување.

ГЛАВА 2: ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП

2. ПОИМ ЗА ЛИБЕРАЛИЗАМ И ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА

Како што кажува самиот поим „либерализам” (лат. Либер - слободен), основата на сите либерални учења е слободата. „Либерализмот е економска филозофија која ја нагласува важноста на личната слобода во економските и политичките односи”. (Самуелсон и Нордхаус, 1992)

Либерализмот се појавува во 17 век како договор на монархијата од тоа време. Англиски филозоф Џон Лок во своето дело објаснува дека „преку либерализмот се развива и идејата на општеството ставајќи акцент на поединци што е можно да се одделени и независни од државата”. Исто така најпознат во либерализмот е и британскиот економист Адам Смит кој во своето дело “Богатството на народите” ги поставува темелите на модерната економија. Тој е едниот од подржувачите на слободната трговија и слободните пазари.

Адам Смит верувал во саморегулирачката природа на пазарот односно на механизмот на недвижечката рака на пазарот каде што во трка со своето добро секоја индивидуа која е предводена од невидливата рака на пазарот доведува до максимизирање на богатството на целосното општество. Смит исто така е спротиставен и на монополот и на различните ограничувања кои се случиле во економијата односно ограничувања и високи тарифи што ги одбележуваат трговските односи кон крајот на 17 век.

Економското регулирање на американската индустрија започнува во 1887 година со формирање на прво национално регулаторно тело односно Меѓудржавна комисија за трговија која што има свои корени токму во САД каде што индустриите ги имаат карактеристиките на природни монополи беа во приватна сопственост. Затоа во Европа овие индустрии беа во државна сопственост .

Со појавата на големата економска криза која се случи во 1929 година поради поразот на либералите, во овој дел Џон Мајнард Кејнс го означува владеењето на крајот на

невидливата рака на Адам Смит во замена со видлива рака. Кејнз е поборник за капитализмот на државата и шпекулирал за финансискиот капитал. По завршувањето на кризата од капитализмот за слободен пазар беше заменето за социјална држава. По втората светска војна развиените индустриски земји го имаат прифатено моделот на Кејнз кој се обидува да ги балансира трудот и капиталот и ублажувањето на ефектите за слободен пазар преку државната интервенција.

Економскиот либерализам во решавањето на проблемот со кризата не се покажало како добро решение за вонредните состојби и надминувањето на кризата во 1930 год. Додека пак економската либерализација се однесува за намалување или елиминација на владините регулативи или пак ограничувањето на приватниот бизнис и трговијата. Ова скоро секогаш може да оди заедно со намалување на даноци, социјално осигурување, невработеност и социјална заштита.

Во 70 - тите и 80 - тите години по распаѓот на социјалистичкиот систем повторно се враќа и слободниот пазар кој Кејнз го спомнува, т.е враќање на капитализмот во земјите во транзиција. Голем пресврт во економијата во повеќе западни земји најпрво во САД се случило влијание на повеќето фактори. Единствен поврат на слободниот пазар на економските процеси има нафтената криза 1973 год. и драстично зголемување на цената на суровата нафта како резултат на ОПЕК и опаѓање на инфлација, вработеност и производство.

1980 - тите години имаат значаен пресврт со цел да се зголеми конкуренцијата на пазарот, да се намалат трошоците на многу важни економски индустрии и започнување на процесот на дерегулација односно либерализација. Процесот на дерегулирање започнува во областа на транспортот по пат и воздух, потоа се проширува либерализација на телекомуникациската индустрија и во 90тите години и дерегулација на електричната енергија.

2.1.МОНОПОЛ НА ЕЛЕКТРОСТОПАНСТВО

Во најширока смисла, либерализацијата претставува процес на ослободување, односно дерегулирање и отстранување на ограничените мерки кои го успоруваат одредениот процес. Најчест причинител на ваквиот процес е токму државата, која како највисок облик на институција во заедницата ги укинува ограничувањата и рестрикциите за некои одредени активности на индивидуи во приватните сфери. Либерализацијата во овој контекст е тесно поврзана со приватизацијата, што означува намалување на улогата на државата во целокупната економија. Всушност, сето ова значи дека, со намалување на улогата на државата се препуштаат дури и највлијателните сегменти од општественото живеење, и тоа, да бидат стопанисувани од страна на приватниот капитал, а со тоа и водени од принципот на профит. Во сите овие сегменти, спаѓаат: транспортот, образованието, телекомуникациите итн.

Во сите стопански гранки државата го одредува работењето по пат на закони, стандарди, правила во контекст на помало и поголемо отворање на пазарите, како и отворено законско работење, почитување на одредени технички и сигурносни ограничувања, заштита на животната средина, со што се одредува еден национален стопански амбиент. Во границите на стопанствата, како што е електростопанството, степенот на контрола и регулација од страна на државата, отколку во другите стопански гранки кои се на отворен пазар, поради незаминливост на електричната енергија за функционирање на современото јавно добро. Поради јасниот национален и политички интерес на државата во врска со степенот на контрола во електростопанството, постои и економски интерес и тоа, изразен во вид на таканаречен природен монопол. Според класичната економска теорија кога вкупното производство на некој одреден производ може да се изврши по најниски трошоци, но само доколку постои еден производител, со тоа што не постојат други компании кои можат да конкурираат, и доколку опаѓачките трошоци (економија од обем) се јавуваат при секој обем на производство, каде пазарот е подготвен да ги прифати, со што се создаваат услови за формирање на природен монопол.

„Како најчести карактеристики на природниот монопол, може да се истакнат следниве:

-еден производител на пазарот,

-креирање на цена,

- мала еластичност на супституција,
- потполна нееластичност на побарувачката,
- затворен пазар,
- алокација и техничка неефикасност.” (Nick Bakalar)

Постоењето на природен монопол, во случај на електростопанството е очигледно, и тоа дека трошоците за производство на електрична енергија опаѓаат со големината на производни единици, а додека пак трошоците за пренос на дистрибуција се најниски, и доколку постои единствен електроенергетски систем, односно со тоа ниту една економија не би оправдувала изградба на паралелна мрежа на друг производител до потрошувачите.

Исто така, со постоењето на природниот монопол поради обезбедување на економски оптимум и најголема општа благосостојба од една страна, и заради заштита на малите потрошувачи од монополистите во користењето на електрична енергија (како јавно добро) од друга страна, во овој случај државата е приморана веднаш да интервенира и да воведи економска регулација. Регулацијата, најчесто се поврзува со постоењето на приватната сопственост во одделот за електрична енергија, меѓутоа и во државната сопственост каде што се слични принципите.

Како и кај сите останати структури, цената е многу влијателен фактор, кој донесува клучна одлука на пазарот, и тоа во однос на формирањето на вкупната понуда и побарувачка. Но, важната разлика во сето ова ја има вкупната понуда, која навистина е еднаква на понудите на компаниите кои го имаат монополот.

Разлика од совршената конкуренција на компаниите, кои поаѓаат најпрво од цената, како најпрво дадена големина, и притоа се прилагодуваат на таа цена, и тоа по количина производство и трошоци. Монополистот истовремено може да го контролира обемот на производството, односно продажбата и цената. Карактеристиката на монополистичките претпријатија е во рамнотежна состојба, и покрај добивката во просек, односно таа реализира и монополски профит.

Монополот може да настане од различни причини, како што се: стратешките ресурси, економијата од обем, патентите, лиценците, како и постоење на надворешни трговски размени итн. Обично, природните монополи се тие кои настануваат поради поседување на стратешки ресурси, како што се: плинот, нафтата, рудните богатства итн., односно поради законот за економија од обем, и тоа кога еден производител може да дозволи снабдување на целокупниот пазар со пониски трошоци, отколку да го направат сето тоа неколку помали компании.

Електростопанските претпријатија во минатото, биле организирани како вертикални интегрирани монополи:

-производство,

-пренос,

-дистрибуција,

-снабдување.

Ваквата поделба на електростопанските претпријатија организирани како Вертикални интегрирани монополи може да се прикаже и со шематски приказ на следниов начин:

Слика 1: Вертикално интегрирана ЕЕ компанија

Извор: Интерна скрипта по предметот Пазари на електрична енергија 2016,

Во Концептот на природните монополи во некои земји постоело само едно вертикално интегрирано претпријатие, а пак во другите одделни географски области биле под франшиза на различни електростопански претпријатија. Во ваквите монополи, тарифите и цените биле договорани од страна на државните институции.

Теоријата на природни монополи во 80-тите години, претрпува ревизија. Со развојот на самата технологија, модернизирањето на ефтини генераторни единици, високите трошоци за заштита на околината, како и новите услови на пазарното работење, неефикасен голем монопол и државни институции, покажало дека природниот монопол важи само за одредено ниво на производство, и тоа дека тогаш се исцрпени ефектите на економијата од обем. По сето ова, постоењето на повеќе производители доведува до ново намалување на трошоците, во областа на преносот и дистрибуцијата, истражувањата покажале дека современата технологија карактеризира со намалување на трошоците, и тоа дека природниот монопол продолжува да опстојува, додека пак производството и продажбата на електрична енергија може да биде конкурентно.

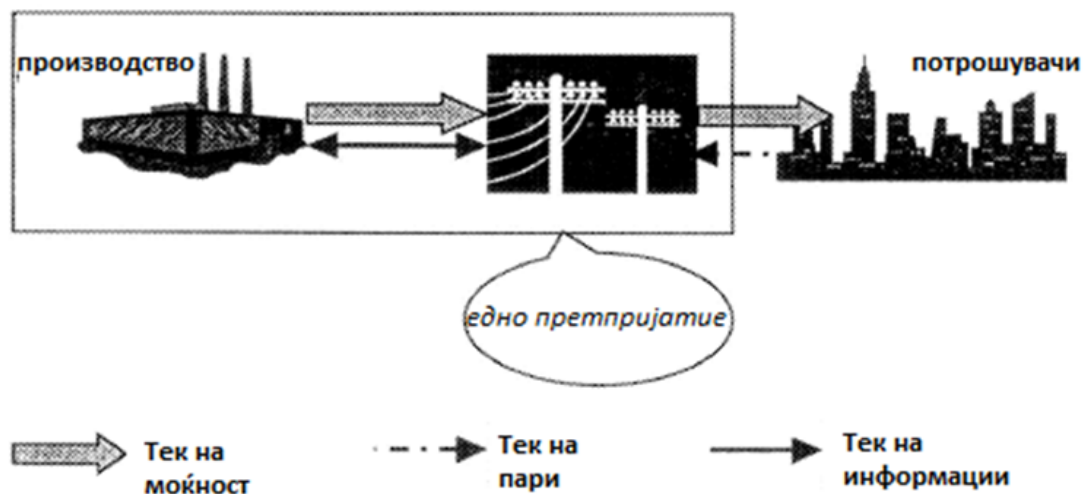
2.1.1 ДЕРЕГУЛАЦИЈА

Дерегулацијата, во суштина претставува цврста рамка на регулација, каде што функционира електростопанството, укинувањето на цврстите вертикални монополи и со тоа воведување на конкуренција во одредени сегменти на производство и продажба. Всушност, дерегулацијата во многу земји е проследена со приватизација. Во првите 10-тина години на дерегулацијата се покажале многу позитивни ефекти, и тоа особено во зголемена ефикасност на работењето, опаѓањето на цената на електричната енергија, зголемување на нивото на квалитет за услуга на потрошувачите, намалување на губењето на електричната енергија, како и нови работни и технички можности во работењето.

Основни принципи на дерегулација се: раздвојување или развивање на процесот на производство и транспорт на електрична енергија од продажба и услуга, како и процесот на производство од процесот на пренос и дистрибуција на електричната енергија.

Во електро индустријата во текот на претходните години доминираа големи претпријатија кои имаа целосен пристап над сите активности во производството, пренос, дистрибуција, снабдување со електрична енергија. Таквите претпријатија најчесто биле нарекувани Вертикално Интегрирани Претпријатија (ВИП). ВИП претпријатијата служеле како единствен снабдувач со електрична енергија во регионот и биле обврзани да обезбедат електрична енергија за сите во регионот. Бидејќи претпријатијата се Вертикално Интегрирани, честопати било тешко да се одделат трошоците што биле направени во производството, преносот или дистрибуцијата. Затоа претпријатијата им наплаќале на своите клиенти просечна тарифна стапка во зависност од нивната вкупна цена во текот на еден период. Цената ја формира надворешна Регулаторна Агенција и често вклучува и услови различни од економски аспекти.

Слика 2: Типична структура на ВИП каде проток на информации постои само помеѓу производството и преносниот систем-

Извор: Книга- „Operation of restructured power systems” by Kankar Bhattacharya Math H.J Bollen Jaap E. Daalder

Со оваа шема се прикажува типичната структура на ВИП претпријатие каде проток на информации постоел само меѓу производството и преносниот систем. Слично на тоа, протокот на пари бил еднонасочен, од потрошувачот на електро-претпријатието.

Работењето и проблемите во контрола за ваквите системи се многу набљудувани со текот на годините. Основна цел на Операторот во ВИП е минимизирање на вкупните трошоци на системот притоа задоволувајќи ги сите придружни ограничувања на системот. Освен оперативни проблеми, ВИП имале централизиран систем за планирање на долг рок.

Сите активности како долгорочно производство и планирање за проширување на преносна мрежа, како и активностите за среднорочно планирање како што се одржување, производство и распоред на горива биле координирани централно. И покрај фактот дека овој начин на функционирање на пазарите изгледало дека функционира совршено добро, електроенергетската индустрија претрпела процес на транзиција и реструктурирање уште во деведесетите години.

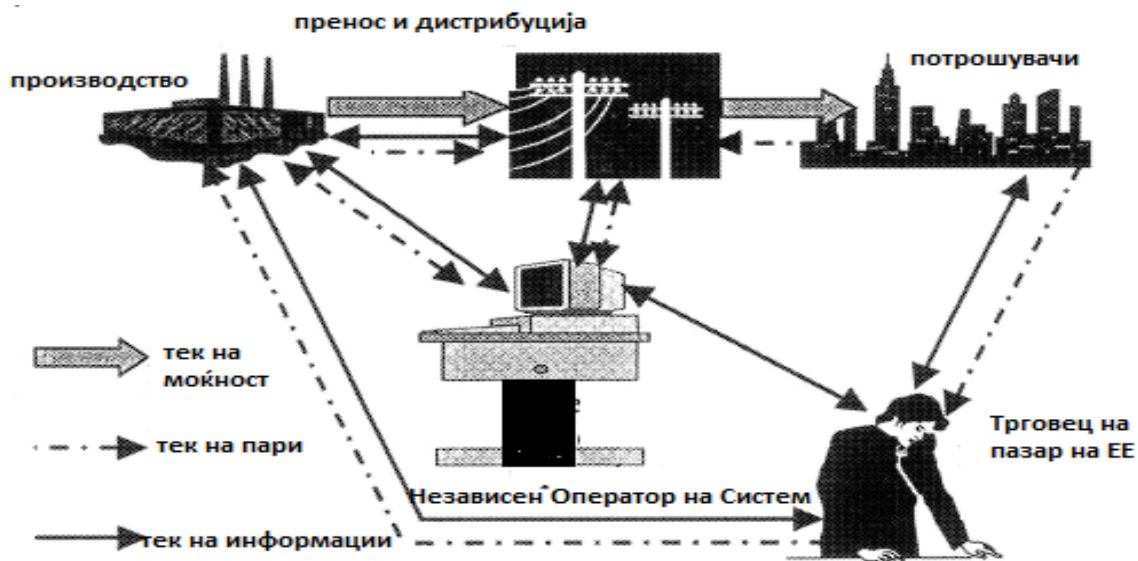
Еден од првите чекори на процесот на реструктурирање во електроенергетиката е одвојување на преносот на електрична енергија од производството на електрична енергија. Следниот чекор е воведување на конкуренција во производството, креирање берзи, обезбедување директни билатерални трансакции или наддавање на самото место.

Од другата страна, преносниот систем има големо економско значење, и имало тенденција да стане монопол. Со тоа се чувствува потреба од воведување на регулатива во преносот за да се спречат високи цени за преносни услуги. Преносната мрежа станува неутрална, природен монопол и предмет на регулирање од страна на државата. За надминување на монополската карактеристика, трендот е да се утврдат нови законски и регулаторни рамки кои им нудат на трети страни отворен пристап до преносната мрежа. Важно што треба да се забележи е дека процесот на реструктурирање не бил задолжителен во сите земји. Додека во многу случаи, процесот започна со распаѓање на големи Вертикални Интегрирани Претпријатија, во одредени случаи реструктурирањето се карактеризирало со отварање на мали монополи на конкуренција. За целиот тој систем се назначувал Оператор на системот и на него му била доверена одговорноста за одржување на системот

во рамнотежа, т.е да бидат осигурани дека производството и увозот континуирано се совпаѓаат со потрошувачката и извозот.

Се барало тоа да биде, независен авторитет без никакво вклучување во пазарната конкуренција, ниту пак да поседува сопствени капацитети за производство (освен за поседување на одреден капацитет за употреба во итни случаи). Сосема соодветно на ова, операторот на системот почнува да се нарекува Независен Оператор на Систем (ISO).

Слика 3: Типична структура на дерегуларниот пазар на електрична енергија со проток на информации-

Извор: Книга- „Operation of restructured power systems” by Kankar Bhattacharya Math H.J Bollen Jaap E. Daalder

Оваа слика ја прикажува типичната структура на дерегуларниот пазар на електричната енергија со проток на информации и проток на пари меѓу различни учесници на пазарот. Процесот да се има можност за покомплексен проток на информации бил еден од движечките фактори во процесот на дерегулација на енергетскиот сектор. Ова е овозможено во голема мерка и од брзиот развој во полето на телекомуникациите и информациските технологии.

Во минатото, цената за електричната енергија вклучувала само производство, пренос и други останати трошоци кои биле целосно платени од страна на потрошувачот. А додека пак, што се однесува во денешно време, цената за електричната енергија вклучува:

-цена за електрична енергија,

-цена за дистрибуција,

-цена за други услуги како што се регулација на фреквенција и регулација на напон,

- се наплаќаат посебно и фактурираат независно, но може да не бидат забележани во сметките за електрична енергија.

2.2 ДЕТЕРМИНАНТИ И СТРУКТУРА НА ЕНЕРГЕТСКИОТ СЕКТОР

Енергетскиот сектор се состои од повеќе функционални целини кои се високо синхронизирани, а воедно и би биле сигурни во безбедно снабдување со електрична енергија. Основната улога на енергетскиот сектор е испорачување на потребната количина со одредени квалитети, сигурности и по прифатливи економски услови. Енергетскиот сектор ги опфаќа следниве активности:

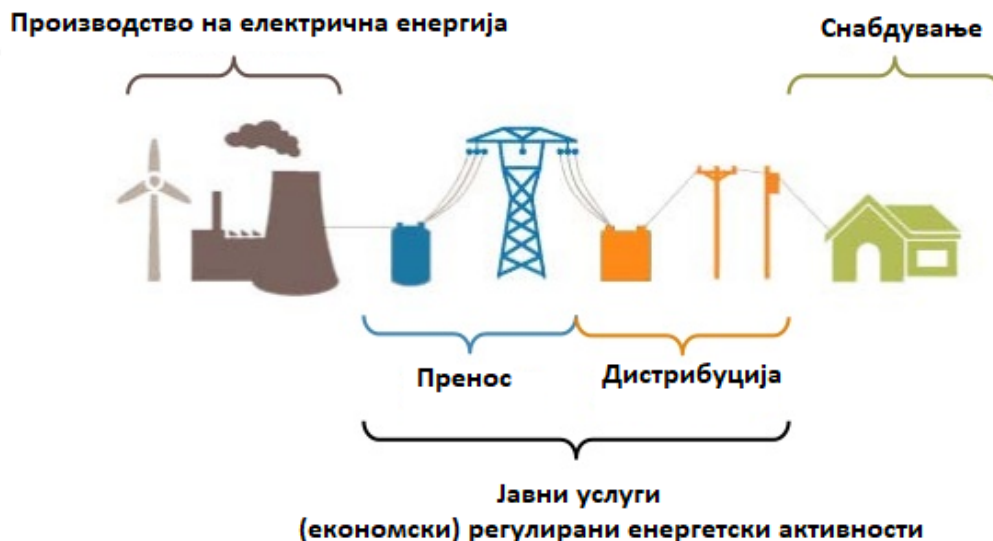
-производство на електрична енергија,

-пренос на електрична енергија,

-дистрибуција на електрична енергија и

-снабдување со електрична енергија.

Слика 4: Техничкиот процес на електричниот сектор-

Извор: Z. Zmijarević, “Zakonski okvir za obavljanje energetske djelatnosti u hrvatskoj i prilike za zadruge.”

Техничкиот процес на електричниот сектор започнува со производство на електрична енергија, потоа продолжува со пренос и дистрибуција, за на крајот да следи снабдување до крајните купувачи на електрична енергија. Енергетскиот сектор не може да се подели, бидејќи ниту еден процес не може еден без друг да опстои.

2.2.1 ПРОИЗВОДСТВО И ИЗВОРИ НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА

Производството на електрична енергија претставува пазарна активност, чиј приход зависи од продажба на пазарот на електрична енергија, каде цената не е целосно дефинирана, а со самото тоа приходот треба да обезбеди покривање на трошоците, како и неопходен профит за сопствениците.

Во процесот на либерализација, дејноста производство повеќе се однесува на електрани кои имаат високи погонски трошоци, со тоа што нема да може да ја издржи конкуренцијата. Со тоа новите инвестиции би можеле да бидат насочени на помалку електрани, кои не бараат големи капитални вложувања, но имаат поголемо ниво на користење и имаат поголеми влијанија на околината.

Природните форми на енергија, кои се експлоатираат од природата, може да се наречат и појавни форми на енергија или извори на енергија. Вообичаено е да се класифицираат изворите на енергија според нивната обновливост во обновливи и необновливи извори на енергија.

Исто така, „производството на енергија е поделено на неколку извори, како што се: фосилни горива (во кои спаѓаат: плинот, јагленот и нафтата), нуклеарни горива (како што се: ураниум и ториумот), како и обновливи (сончевата енергија, енергијата на ветерот, геотермалната енергија, биомасата и хидроенергијата)”. (Kalea, M. (2007.): Električna energija, Kigen, Zagreb, str 11.-16)

„Обновливите извори на енергија вклучуваат: хидроенергија (големи и мали хидроцентрали), огревно дрво, геотермална енергија, биомаса и отпад, ветер, соларна енергија, топлина на почвата, вода и воздух, плима и морски бранови. Необновливи извори на енергија вклучуваат: јаглен, сурова нафта, природен гас, гориво со нуклеарно фисирање и гориво со нуклеарна фузија”. (Kalea, M. (2007.): Električna energija, Kigen, Zagreb, str 15)

Во современиот свет, поради големото значење на енергијата врз економскиот раст, промените на пазарот на енергија, зголемувањето на потрошувачката на енергија и глобализацијата, сè повеќе се споменува важноста на енергијата и обликувањето на енергетската стратегија.

„Енергијата е техничка гранка која се занимава со производство на енергетски суровини и добивање енергија од извори на енергија, конверзија на енергија, пренос и дистрибуција, како и економично користење на енергијата. Покрај тоа, енергијата се справува со последиците од производството и употребата на енергија врз човековата околина”. (Matić, M. (1993.): Energija i ekonomija, Školska knjiga, Zagreb, str 11)

Енергетскиот сектор спаѓа во групата на инфраструктурни активности, што значи дека е основа за други производствени и услужни активности. Поради својата сеприсутност и интеграција во сите други активности и големото влијание врз економскиот раст и развој и врз целокупниот социјален развој, со што се постигнува посебен општествен интерес, енергетскиот сектор е еден од стратешките сектори на економијата. Повеќето делови од

енергетскиот сектор го претставуваат јавното добро, што значи дека тие емитуваат различни позитивни и негативни екстерни влијанија во економскиот и социјалниот систем, односно ова секогаш претпоставува одредена улога на државата во однос на развојот, функционирањето и различните видови регулација.

2.2.2 ПРЕНОС И ДИСТРИБУЦИЈА НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА

Преносот и дистрибуција извршува транспорт на енергија со што компаниите остануваат како монополи, кои остваруваат приход од наплата на трошоци за транспорт и други услуги, а не од продажба на електрична енергија.

Преносот на електрична енергија, најпрво, претставува транспорт на високонапонска мрежа од произведувач до дистрибуциската мрежа и до крајните големи потрошувачи. Освен што, високонапонската мрежа ги поврзува малите и големите оддалечени места на произведувачот и потрошувачот, исто така ги поврзува соседните електроенергетски состави.

Преносната мрежа се состои од далеководи, разводни постројки, трансформаторски станици со висок напон. Нивото на напон зависи од оддалеченоста на местото за производство до местото на потрошувачка, како и од јачината која што треба да се пренесе, а најчесто и од нивото на високонапонските мрежи.

Преносната мрежа на пазарот на либерализација треба да обезбеди ефикасни пазари, односно да се овозможи задоволително ниво на конкуренција помеѓу производството, снабдувањето и трговските субјекти на пазарот.

Дистрибуцијата претставува транспорт на електрична енергија на среднонапонска и нисконапонска мрежа од дистрибутерот до крајниот потрошувач. Дистрибуциската мрежа на електричната енергија е преземена од преносната мрежа или пак, помали електрични приклучоци на дистрибутивната мрежа кои дистрибуираат до средните и малите потрошувачи, кои што се приклучени на дистрибуциската мрежа.

2.2.3 СНАБДУВАЊЕ НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА

Снабдувањето на електричната енергија е активност која што се бави со продажба на електричната енергија до крајните потрошувачи. Долго време беа вертикални интегрирани компании, а денес е активност на пазарот на либерализација, која треба да биде независна од активностите на преносот и дистрибуцијата.

Во иднина, оваа активност нема да се занимава со производство, ниту пак со пренос на електрична енергија, туку нејзината улога најпрво е од правно-комерцијална природа, што подразбира набавка на електрична енергија за снабдување со клиенти, обработка на елементи за наплата, експозитура за испорачана електрична енергија за наплата на истите, како и комунакициски постоечки и потенцијални купувачи. Снабдувањето долгорочно, како и краткорочно е изложено на несигурност. И тоа, долгорочно поради бројот на купувачи, како и нивната вкупна потрошувачка, а додека пак краткорочно заради осцилација на дневната потрошувачка на купувачите.

2.3 ОЛИГОПОЛ

На пазарот на несовершена конкуренција, покрај монополистичката конкуренција се јавува и олигопол, како пазарна структура која се карактеризира со мал број на произведувачи кои сите имаат значаен пазарен удел. Олигополот како една од формите на компании, е доминантен на пазарот на структурата, односно на развиените економски пазари, и тоа најчесто се карактеризира со два или повеќе произведувачи.

Како карактеристики на олигополот, можам да одвојам неколку, како што се:

- мал број на произведувачи,
- можност за здружување на производителите,
- хомоген или диференциран производ,
- совршена еластичност на супституцијата и
- ограничен влез и излез од него.

Во олигополските пазари постојат мал број на произведувачи, коишто делуваат на сите компании на гранката. Како поединечни произведувачи, олигополот може да влијае на цената, со што кривата на побарувачката е опаѓачка. Во однос на пречките кои се јавуваат на пазарот при формирањето на олигополи, сличен е случајот како и кај монополите, бидејќи не е лесно за новите произведувачи и продавачи да излегуваат на пазарот. Како едни од најчестите пречки за појавувањето на пазарот на ваквите компании се:

- економијата од обем,
- високите фиксни трошоци,
- се оневозможува контролата на основните сировини,
- ценовните политики на веќе постоечките олигополи
- контролата на дистрибутивните системи и др.

2.4 Разлика на детерминантата на пазарната структура

Монополот и совршената конкуренција претставуваат два облика на пазарна структура. Во пракса, современите економски пазари на совршена конкуренција како редок случај, односно повеќе претставува теориска категорија. Погolem дел од современите компании, се обележуваат со несовршена конкуренција, односно се наоѓаат помеѓу пазарот на совршена конкуренција и чистиот монопол. Всушност, компаниите без разлика каде и да имаат влијание на цените, се работи за пазар на несовршена конкуренција.

Слика 6: Облици на кривите за побарувачката во различни пазарни структури

Извор: Izrada autora prema Pavić et al. (2007, p. 447) На сликата се прикажани разликите помеѓу побарувачката на различни пазарни структури. Пазарот на совршена конкуренција се соочува со хоризонтална крива на побарувачка (а), додека пак на компаниите на пазарот на несовершена конкуренција, се соочуваат со опаѓачка крива на побарувачка (б и в). Хоризонталната крива на побарувачка на пазарот на совршена конкуренција имплицира и во најмала промена на цената, и со тоа доведува до значајна промена, дури и во побарувачката на количини. Додека пак, опаѓачките криви на монополистичките и олигополистичките пазари се со помала побарувачка на еластичност. Опаѓачката крива на побарувачка помалку е наклонета, во случајот со кривата кај олигополот, бидејќи олигополот контролира само дел од пазарот, додека пак монополот го контролира целиот пазар.

ГЛАВА 3: ПАЗАР НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА

Темелот на либерализацијата на пазарот за електрична енергија е во тоа да се воспостави конкуренција и слободен пристап во производството и снабдување на електрична енергија, како со преносот така и со дистрибутивната мрежа на подрачја на Европската Унија се со цел на создавање на внатрешен пазар за електрична енергија. Всушност, со самата либерализација на пазарот на електричната енергија им се овозможува на потрошувачите да бидат снабдувани од снабдувач на слободен пазар на електрична енергија, а цените пак, да ги договораат меѓусебно со склучување на договор за снабдување со електрична енергија. Самата цел на воведувањето на ваквиот модел кој веќе функционира е зголемувањето на понудата за потрошувачите, но и со зајакнување на конкурентноста на пазарот.

Но, за да се овозможи правилно функционирање на пазарот на електрична енергија, треба да се преземат неколку мерки, како што се:

1. Отворање на пазари на електрична енергија на страна на производството, односно овозможување на изградба, како и управување со производните капацитети на пазарот
2. Обезбедување на слободен пристап за формирање на пазар за електрична енергија
3. Обезбедување на високо ниво на јавни услуги, се со цел да се заштити интересот за безбедност на снабдувањето, како и заштитата на клиентите
4. Раздвојување на преносот и дистрибуцијата од производството на електрична енергија
5. Создавање на ефикасни правила за функционирање на пазарот на електрична енергија на ниво на Европската унија
6. Создавање на независно регулаторно тело, се со цел за ефикасно функционирање на пазарот за електрична енергија со регулирање на мрежите за пренос и дистрибуција.

Пазарот на електрична енергија, својот подем го доживува по Втората Светска Војна, и тоа особено кога електричниот сектор, поголемиот број земји го организираше во вертикално интегрирано претпријатие. Всушност, ваквото вертикално интегрирано претпријатие било

единствениот снабдувач за електрична енергија, кое имало за задача да ги снабдува сите потрошувачи со електрична енергија, но секако само оние потрошувачи кои се во негова област. Па така, во 1980-тите години, се појавува либерализацијата, односно 1980-тите се годините кога се отвора пазарот на електрична енергија. Ваквиот пазар е поспецифичен за разлика од останатите, затоа што самото тргување со електрична енергија е премногу специфично за разлика со останатите трговии, па затоа воопшто не е изненадувачки што пазарот на електричната енергија е еден од последните пазари кои се формирани.

Самите специфичности на пазарот на електричната енергија произлегуваат од нејзините уникатни карактеристики, особено поради неговата квалитативна и квантитативна природа, и воопшто поради неговата комплексна структура. Па така, пазарот на електричната енергија е многу посложен од другите пазари, затоа што ваквиот пазар не само што треба да ги исполнува економските специфики, туку и техничко-технолошките специфики, кои исто така се сметаат за едни од поважните специфики кои го карактеризираат овој пазар.

Па така, пазарот на електрична енергија во целост го претставува функционирањето на енергетскиот систем во државата. Со енергетскиот систем, првенствено кој е дизајниран за снабдување на крајните корисници со електрична енергија, поконкретно кај нас во Македонија, се прикажува високонапонската мрежа на МЕРСО, како државна компанија, која всушност е центарот за снабдување со електричната енергија, додека пак дистрибутивниот систем на ЕВН Македонија е компанијата која ги снабдува корисниците, а во овој случај дури и до најоддалечениот корисник. Дистрибутивната мрежа на ЕВН ја презема електричната енергија од МЕРСО преку така наречени трансформаторски станици. Па така, за да се дистрибуира електричната енергија таа доаѓа до пониско напонско ниво, додека пак за да се пренесе до домаќинствата ова пониско ниво на напон уште повеќе се намалува.

Енергетскиот систем, пред се треба безбедно, сигурно, но и што е можно поквалитетно да ги задоволи сите потрошувачи и покрај големите варирања во дневната употреба на електричната енергија. Тука, особено значајно е самото производство, но и преносот и дистрибуцијата на електроенергетскиот систем, кој што има одговорна и трајна задача која бара огромен степен на координација во сите делови на системот, што значи дека тука има

и огромно значење неговиот влез, но и излез. Всушност, самата електрична енергија нема идентитет, кој се однесува на производителот, што значи дека на потрошувачот можноста за избор на производители и добавувачи е премногу ограничена, а додека пак секој производител работи економично, но и поседува природен монопол, така што во врска со електроенергетските системи има многу ограничена конкуренција.

Електричната енергија, практично, претставува енергија која што е незаменлива (освен ако не се заменува од страна на самиот потрошувач со некој друг вид на енергија), која обично се користи за претворање во топлина, но дури и тоа е со исклучоци. Всушност, самиот однос помеѓу понудата и побарувачката е нееластичен, што со самото тоа монополските карактеристики не можат да се избегнат. Поради тоа што, самата понуда на електричната енергија е ограничена, па така самата реакција на побарувачката на цената е минимална, може да се случи кривите на побарувачката и понудата да не се пресекуваат една со друга, а ова означува преголем недостаток на пазарот. Оттука, самиот оператор е принуден да утврди цена, и тоа цена која барем во ситуација понудата нема да ја исполнува побарувачката.

Самиот оператор на пазарот на електрична енергија се грижи за целокупната организација, во случајов целокупниот пазар на електрична енергија, и тоа особено за ефикасен развој и функционирање на пазарите со билатерални договори, како и балансна енергија, и врши работи кои се однесуваат на организираниот пазар на електрична енергија во државата. Потоа се јавуваат потрошувачите, кои се едни од најважните субјекти на пазарот, во овој случај, како потрошувачи на пазарот за електрична енергија се сметаат тие кои ги исполнуваат условите за самостојно учество на ваквиот пазар, но исто така поседуваат и договор за балансна одговорност со операторот на електроенергетскиот систем, и се регистрирани како учесници на овој пазар. Ваквите потрошувачи, можат да купуваат електрична енергија и од трговци или пак производители на електрична енергија. Трговците со електрична енергија, всушност се клучни субјекти преку кои се овозможува купопродажбата на електричната енергија, и тоа на пазарот на големо. Наспроти трговците, се јавуваат снабдувачите со електрична енергија, кои ги извршуваат истите активности, како и трговците, но единствената разлика е во тоа што тие имаат дополнително право да ги снабдуваат дури и домаќинствата и малите потрошувачи,

односно нивните продажни активности кои се насочени кон пазарот на мало со електрична енергија.

ГЛАВА 4: НАЈВЛИЈАТЕЛЕН ФАКТОР НА ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈАТА- ЦЕНА

Општо земено, цената како фактор кој константно влијае на понудата и побарувачката на пазарот, претставува така наречен надомест кој што купувачот на одреден производ го дава како произведен фактор на продавачот.

Па така, имено, цената на електричната енергија за крајниот потрошувач е составена од цената на производството, т.е. цената за набавка на електричната енергија, како и цените во склоп на извршените услуги при снабдување со електрична енергија, потоа цените за употребата на преносната и дистрибутивната мрежа, како и даноците и таксите. Набавната цена на електричната енергија, како и цените на услугите при снабдување на електрична енергија претставуваат составен дел на пазарот, а додека пак, цената на преносната и дистрибутивната мрежа претставуваат регулиран дел што претставува едно исто за сите снабдувачи на електричната енергија, затоа што тие како субјекти на пазарот не можат да влијаат на сето тоа.

Цената на електричната енергија е една комплексна и опширна целина, па затоа од голема важност се и разликите во цените на електричната енергија, и тоа особено кога станува збор за цените на индустријата, но сепак најважни за енергетски интензивната индустрија, затоа што тие значително влијаат на нејзината конкурентност не само на пазар на ниво на една држава, туку и на светскиот пазар. Па така, „цените на електричната енергија за индустријата се токму највисоки во Европската Унија, како и Јапонија, според цените на електричната енергија за индустријата на Европската Унија” (според податоци на Меѓународната агенција за енергија- 2014 година, стр.228), во споредба со цените во Соединетите Американски Држави, каде цените се два пати поголеми. Индустријата во Европската Унија, има значително важни разлики во цените, и тоа особено во голем дел компензирани со високо ниво на енергетска ефикасност, но сепак во последните неколку години оваа предност е значително намалена.

Со ваквата појава, односно со различностите на цените во електричната енергија, се јавува стандардот за куповна моќ, или пак паритетот на куповната моќ, која всушност е вештачка валута која се користи од страна на Евростат, и тоа како заедничка валута, се со цел, не само да се намалат разликите во цените, туку да се јави и можноста целосно да се елиминираат. Па со тоа, еден паритет може да купи иста количина на стоки и услуги, и тоа во скоро секоја земја. Всушност, со помош на Евростат се утврдува паритетот на куповната моќ, и тоа во споредба со нивото на цените на потрошувачката кошничка во различни земји.

Па така, со текот на годините, либерализацијата влијае на целиот пазар на електричната енергија, со тоа што има значителни разлики во однос на цената на електричната енергија, од година во година. Како на пример, цената на електричната енергија за индустријата во 2011 беше една од најниските цени на електричната енергија во последните неколку години, иако може лесно да се согледа дека инфлацијата е значителна, додека пак цената на електричната енергија за индустријата, својата најдобра точка ја достигнува во 2015 година. Додека пак, од друга страна, забележано е во Велика Британија дека истата година, најниската на стапка на инфлацијата, и тоа уште од Јануари 1989 година, па така што промената на цената каде што ефектите од самата инфлација не може да бидат контролирани, односно номиналната цена покажува резултат и тоа со реално зголемување.

Најголем пад на цените на електричната енергија за индустријата е забележан во Романија и Унгарија, каде што со своите политики на ваквиот пазар успеваат да ја регулираат и тоа не само цената на електричната енергија за домаќинствата, туку и цената на електричната енергија за индустријата. Па така, како резултатот на намалувањето на реалната цена е нормално и последица за појавување на повисока стапка на инфлација во ваквите земји.

Една од причините за започнување на процесот на создавањето на единствен пазар на електрична енергија, е самиот притисок од глобалната конкуренција, односно самата потреба да се намалат влезните трошоци. Токму конкурентскиот и интегриран внатрешен пазар на енергија е важен елемент на новата рамка за енергетска, но и климатска политика се до 2030 година, договорена според Европскиот Совет уште од Октомври 2014 година.

Потрошувачите сигурно ќе играат активна улога во намалувањето на цената на електричната енергија во иднина. Имено, новите технологии како што се паметните броила, како и микро- производствените капацити ќе им овозможуваат флексибилност на потрошувачите да можат да постигнат значителни заштеди. Па така, „сето ова се случило во Шведска, каде во реалноста потрошувачите на мало се повеќе се одлучувале за договори за снабдување со електрична енергија со динамични цени”. (според Европската Комисија- 2014 година, стр.12)

Една од најголемите улоги при формирањето на цената на електричната енергија со сигурност ја имаат нејзините снабдувачи, односно цената по која тие ја набавуваат, пренесуваат и дистрибуираат електричната енергија до крајниот потрошувач. Но, иако снабдувачите на електричната енергија не можат директно да влијаат врз зголемувањето или намалувањето на електричната енергија, тие сепак ги пресметуваат трошоците направени за набавката, пренесувањето и дистрибуирањето на електричната енергија, па така според овој метод на пресметка, снабдувачите ја определуваат цената на електричната енергија. Сепак, доколку тие сметаат дека има потреба за зголемување на цената поради зголемените трошоци за снабдување, не за нивен профит како снабдувачи, туку се со цел да ги прикријат направените трошоците, како и да имаат добивка од направената услуга на крајните потрошувачи.

ГЛАВА 5: ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА ВО Р.С.МАКЕДОНИЈА (ПРЕСТРУКТУИРАЊЕ НА ПАЗАР НА ЕЕ)

По потпишувањето на Атинскиот меморандум во 2002 година во Македонија започнуваат подготовките за спроведување на големи реформи од законски, организационен и институционален карактер на реструктуирање и комерцијализација т.е. приватизација на компаниите во државна сопственост. Со ваквиот документ, се поставија главните рамки за развој на енергетскиот сектор и тоа особено во делот на електричната енергија. Овој документ, всушност предизвикува и трансформација на делот на електричната енергија, и тоа како една целина, на пазарот на електрична енергија.

Потрошувачите на територијата на Македонија до 2015-та година, требаа да се снабдуваат со електричната енергија и тоа преку електрична енергија на слободен пазар. Самиот процес на либерализација кој започна во 2007-та година, најпрво беше започнат од страна на девет компании, кои беа приклучени директно на мрежата на МЕРСО, кои се снабдуваа со електрична енергија преку трговци со електрична енергија, и тоа на слободен пазар.

Сепак, либерализацијата на пазарот на електричната енергија продолжува до тој степен, до кој сите потрошувачи, вклучувајќи ги и домаќинствата, како индивидуални потрошувачи, ќе можат да бираат свој снабдувач на електрична енергија, и тоа на слободен пазар.

Целосната либерализација на пазарот на електрична енергија во Македонија со сигурност ќе донесе поголем квалитет на електричната енергија, но главното прашање што се однесува за граѓаните е тоа, дали поголемиот квалитет на електрична енергија ќе доведе до поскапа електрична енергија. Ваквите дилеми помеѓу граѓаните се оправдувачки, со оглед на тоа дека со либерализирањето на пазарот на електричната енергија, особено со целосната либерализација, пазарот претрпува промени, кои можат да влијаат директно или индиректно врз самата цена за снабдување со електрична енергија. На ваквиот пазар, електричната енергија има своја цена, додека пак трговците, како и крајниот снабдувач, ја купуваат, плаќаат транспорт и дистрибуција за неа, па потоа сето тоа го пресметуваат, вклучувајќи го својот трошок, ризик и профит, па така формирајќи ја цената која треба да ја платат граѓаните за снабдување со електрична енергија.

Факт е тоа дека, финалната фаза од процесот на целосното либерализирање на пазарот на електричната енергија во Македонија носи огромни промени. Но, сепак клучно е тоа што домаќинства имаат можност да останат на регулиран пазар, како и малите потрошувачи, но сепак што се однесува за малите потрошувачи, тие ќе можат да изберат и слободен пазар, доколку проценат дека на таквиот пазар имаат подобра понуда за снабдување со електрична енергија.

Самите реформи се предвидени од страна на Министерството за економија, сектор за енергетика и природни ресурси како и најголемите државни институции на енергетика. Па така, во согласност со принципите на европското законодавство во областа на енергетика и

конкуренција се формираа Регулаторна комисија за енергетика, со што се раздвојува Вертикално интегрираната електроенергетска компанија (електростопанството) и се формираат независни операторна преносна и дистрибутивна мрежа ОПС и ОДС, притоа донесен е и Закон за енергетика во кој во посебни поглавја се регулираат Пазарното работење со електрична енергија и природниот гас и мерки за поддршка на обновливи извори на енергија.

5.1 РЕГУЛАТОРНА КОМИСИЈА ЗА ЕНЕРГИЈА

На пазарот на електрична енергија постои регулаторната комисија за енергија, која како независен и правен субјект е основана во 2003-та година со која се обезбедува континуирано и безбедно снабдување со електрична енергија на сите потрошувачите на територијата на Македонија, а воедно и заштита на животната средина, како и промоција, но и поддршка на конкурентен пазар и тоа во принцип на објективност, транспарентност и недискриминација.

Освен претходно наведените, Регулаторната комисија има и повеќе надлежности, како што се:

- пропишување на услови за снабдување со одделни видови на енергија,
- пропишување методологија за формирање на цени, и тоа на одделни видови на енергија,
- пропишува правила за приклучување на енергетските мрежи,
- пропишува тарифни системи за одделни видови на енергија,
- се грижи за унапредување на безбедноста, но и заштитата на правата на корисниците на енергија, и
- врши други дејности кои се утврдени со Закон.

Во рамките на своите надлежности Регулаторната комисија за енергетика носи подзаконски акти со кои се регулира домашниот пазар на електрична енергија издавањето на лиценца на учесниците на пазарот, надзор и одобрување на комерцијалните услови на регулаторните компании како и заштита на потрошувачите. Исто така, за извршување на работите кои се од надлежност на оваа комисија, државните органи, трговските друштва, како и органите на локалната самоуправа, кои ги вршат дејностите од областа на

енергетиката се обврзани да ги приложат потребните податоци и документи на нејзино барање. Сепак, ваквите документи и податоци имаат доверлив карактер, па така Регулаторната комисија ги користи и чува на начин којшто е утврден со акт.

5.2 ОПЕРАТОРНА ПРЕНОСНА И ДИСТРИБУТИВНА МРЕЖА- МЕПСО

Од друга страна пак, операторот на МЕПСО е независен оператор на македонскиот преносен систем задолжен за оперативно управување со МЕПСО, снабдување на високо тарифни потрошувачи и истовремено сопственик на преносна мрежа. Оператор на пазарот е воспоставен како посебна единица во МЕПСО и е одговорен за организирање на пазарот, а подоцна може да биде издвоен од МЕПСО како посебна институција.

Двете важни функции на овој оператор се преносот на електричната енергија, како и управувањето со електропреносниот систем. Всушност, МЕПСО, како оператор е одговорен за редовен пренос на електричната енергија од македонската граница до дистрибутивната мрежа на ЕВН- Македонија или пак до одредени директни потрошувачи. МЕПСО го организира и транспортот на енергијата, а воедно води грижа и за балансирање, конкретно на електроенергетскиот систем.

Тука постојат и Подружници- Оператор на пазарот за електрична енергија, и тоа во рамките на МЕПСО, кои се лиценцирани и имаат за задача да организираат, евидентираат, но и да го контролираат тргувањето со моќност и со електричната енергија во Македонија. Структурално, МЕПСО е организиран во три подружници и три сектори, и тоа:

-Подружница ОЕПС- Оператор на електропреносни системи, чија задача е да управува со системот, како и да обезбеди добар однос помеѓу потрошувачите, од една страна, и производителите на електрична енергија, од друга страна;

-Подружница ОПЕЕ- Оператор на пазар на електрична енергија, кој е задолжен за организација на национален пазар на електрична енергија, и

-Подружница ОПМ- Оператор на преносна мрежа, чија главна задача е воглавно да се грижи за далноводите, трансформаторите и трафостаниците, како и другите постројки да бидат во добра состојба, која ќе овозможи редовен тек на електричната енергија.

5.3 НЕОВЛАСТЕНО КОРИСТЕЊЕ НА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА

Иако постојат безбројни инвестиции во дистрибутивната мрежа на електричната енергија на ЕВН, покрај несаканите појави кои можат да се случат при дистрибуцијата и преносот на електричната енергија, постојат и други појави кои можат да го загрозат самиот квалитет на електричната енергија од крајните корисници. Во многу соседни региони, квалитетот на електричната енергија можно е да биде загрозен при нелегално користење на електрична енергија.

Во последните неколку години во Македонија, што се однесува за нелегалното користење на електричната енергија е честа појава, и покрај тоа што постојат закони при користењето на електричната енергија. Во голем број региони кражбите на електричната енергија се зголемуваат, односно постојат корисници кои заради манипулација на нивните уреди за мерење на искористеноста на електричната енергија, дел од енергијата што тие ја користат, не е евидентирана.

Но, исто така, постојат и такви корисници, кои се приклучуваат самоволно, односно директно на дистрибутивната мрежа, и тоа без да постои уред за мерење на користење на електричната енергија, па така се создава ситуација со која на овие корисници им се фактурира значително помала сума за плаќање, или пак воопшто не им се фактурира електричната енергија што ја имаат потрошено.

Со ваквото неовластено користење на електричната енергија, се оневозможува планско инвестирање за подобрување на дистрибутивната мрежа. Сето ова е поради тоа што, инвестициите се планирани во согласност со информациите кои се добиваат преку таканаречените мерни уреди за потрошената електрична енергија, како и барањата за нов приклучок на корисници. Така што, трафостаниците и водовите кои ги снабдуваат корисниците во региони каде што има кражби се преоптоваруваат, а капацитетот кој е потребен за надградување не може да се испланира, па така прекините и неконтинуирираниот напон се честа појава во ваквите области. Всушност, корисниците кои неовластено користат електрична енергија, директно им го одземаат правото на совесните корисници да добијат квалитетна електрична енергија.

Покрај тоа што корисниците со неовластено користење на електричната енергија им го одземаат правото на останатите корисници за квалитетна електрична енергија, тие всушност ги ставаат и во директна опасност животот и здравјето, не само на самите себе, туку и на оние кои се наоѓаат во нивна близина. Поради тоа што, ракувањето со електричната енергија, и самоволното приклучување на електричната енергија е опасно, и затоа е потребна соодветна обука, како и заштитна опрема, но и дозвола за ракување на електрична енергија, што е една од најпотребните при ракувањето или пак при приклучокот со самата електрична енергија, поради тоа што при самата манипулација има опасност од струен удар.

Неовластените корисници за користење на електрична енергија, освен што создаваат опасност за останатите совесни корисници во нивната околина, создаваат и огромни штети на државата. Па така, сите оние корисници кои користат одреден производ без да го платат, тие всушност го оштетуваат државниот буџет. Неовластеното користење на електричната енергија е казниво по закон, па така ваквото користење е кривично дело за тоа што е предвидена дури и казна затвор. Со цел да се искорени ваквата појава при користење на електричната енергија ЕВН- Македонија има одредено екипи кои заедно со екипите на МВР, постојано вршат контрола на регионите за да се пронајдат и да се санкционираат ваквите корисници.

Освен постојаните контроли од страна на ЕВН- Македонија, таа продолжува со инвестициите во квалитетот на дистрибуцијата и преносот на електричната енергија, со цел да се подобрат напонските прилики во регионите, каде населението се соочува со ваквите проблеми.

ГЛАВА 6: ЗА КОМПАНИЈАТА „U POWER”

Со самата појава на либерализацијата на пазарот на електричната енергија, се појавуваат и повеќе снабдувачи на електрична енергија за индустријата. Па така, „УПОВЕР” ДОО е една од таквите компании кои ги снабдуваат правните субјекти на пазарот за електрична енергија.

Компанијата „УПОВЕР” ДОО е компанија која се занимава со снабдување, но и со тргување со електрична енергија. Основана е во 2016 година, и тоа со самото појавување

на либерализацијата на пазарот. Најпрво, либерализацијата со своето појавување на пазарот ги опфати само оние поголеми потрошувачи, додека пак сега либерализацијата на пазарот на електричната енергија ги опфаќа дури и најмалите потрошувачите. Со текот на своето работење, компанијата „УПОВЕР“ со својата редовност и доверба при самото работење на пазарот снабдува повеќе од 2.000 правни субјекти, а и воедно се занимава и со тргување со електрична енергија.

При посета на компанијата, нивната Мисија е:

- Што побрзо и што поефикасно трансферирање на слободен енергетски пазар, како и заедничко решавање на оптимизирано снабдување со електрична енергија, и тоа се со цел за достигнување на високо квалитетен енергетски пазар.

Од самата мисија на компанијата, очигледно е тоа дека корисникот на компанијата е во добивка со што се избира пред се, сигурност, ефикасност, но и континуирано снабдување со електрична енергија

Како и секоја компанија, Визијата е поставена на долгорочна цел, и тоа:

- Како лојален избор на сите потрошувачи на електричната енергија, „УПОВЕР“ е компанија која води грижа за успехот и одржливиот развој на своите партнери, но воедно и води грижа за безбедноста на животната околина.

„УПОВЕР“ ДОО, како компанија и потенцијален снабдувач на електрична енергија нуди најприфатливи, но и најконкурентни цени на пазарот за електричната енергија. Компанијата „УПОВЕР“, овозможува услуги освен за снабдувањето со електрична енергија која што има стабилна испорака и тоа за целиот период на договорот, како и нуди консултантски услуги како оптимизација на трошокот за електрична енергија. Всушност, самата анализа која се подготвува ја претставува анализата на бенефиции за потенцијалното искористување на обновливите извори на енергија.

При самата посета во компанијата, тие ми ја прикажаа постапката за промена на снабдувач за електрична енергија, која што е бесплатна и се состои од само три чекори:

1. Добивање на информации за досегашната потрошувачка на електрична енергија која им е потребна за да се формира цената за понудата која треба да се достави до правните субјекти.
2. Понудата која е формирана се доставува за помалку од 24 часа.
3. Во овој последен чекор се потпишува договор со компанијата „УПОВЕР“.

„УПОВЕР“, како компанија исто така дава и одговор на прашањата кои им се најчесто поставувани од страна на нивните веќе постоечки корисници, или пак потенцијалните корисници на нивните услуги. Па така, како најчесто поставувани прашања од страна на корисниците на електричната енергија, можат да се издвојат неколку:

1. Дали има разлика помеѓу регулираниот и либерализираниот пазар на електрична енергија?

-Главната разлика за крајниот потрошувач е во тоа што има можност за избор помеѓу повеќе понуди од снабдувачи за електричната енергија, кои се лиценцирани за учество на либералниот пазар.

Самиот приклучок, но и броилото остануваат исти при промена на снабдувач за електрична енергија. Новиот снабдувач ги добива мерењата за потрошената електричната енергија од самиот дистрибутер на истата. Извештајот за потрошената електрична енергија, но и фактурата се направени од страна на новиот снабдувач за електрична енергија. Покрај сето ова, за пресметковен период корисникот на електричната енергија согласно редоследот за работа добива и фактура од страна на електродистрибутерот на енергијата.

Потоа, во самата потрошена електрична енергија на една фирма, која што е како субјект на либерализираниот пазар е вклучена енергијата која е произведена од обновливи извори, која исто така се тарифира и по овластена цена која е пропишана од страна на регулаторно тело. Самиот процент за учество на ваквата обновлива енергија е различен и сето тоа директно зависи од производството на истата енергија и тоа во еден конкретен пресметковен период.

2. Што значи слободен пазар на електрична енергија?

- Со воведувањето на либерализацијата на пазарот на електричната енергија значи дека сите потрошувачи на електричната енергија, ќе можат да се снабдуваат со електричната енергија на слободен пазар, и тоа на фер и транспарентен начин.

Целта за ваквото воведување на пазарот, кој што веќе неколку години функционира во поголемиот дел од европските земји е зголемувањето на понудата за потрошувачите, но и зајакнувањето на конкурентноста на самиот пазар.

Р.С. Македонија во 2005-та година со потпишувањето на Атинскиот меморандум стана дел од Енергетската заедница на Југоисточна Европа. Ваквиот значаен документ, кој што беше ратификуван од страна на Собранието на Р. С. Македонија во 2006-та година, ги постави главните рамки за раст и развој на енергетскиот сектор и тоа особено во делот на електричната енергија, обновливите извори на енергија и гас. Со овој документ се предвиди трансформација на секторот на електричната енергија, и тоа особено во делот на пазарот на електричната енергија. Ваквиот проект, денес, се наоѓа во завршна фаза од воведувањето на промените.

На пазарот за електричната енергија во Р. С. Македонија постојат повеќе лиценцирани компании кои се занимаваат со трговија, но и снабдување со електрична енергија, меѓу кои и е компанијата „УПОВЕР“.

3. Кои се придобивките од ваквото воведување на либерализација на пазарот на електричната енергија?

- Најголемата придобивка од излегувањето на слободен пазар е всушност самото снабдување со електрична енергија и тоа по реалните пазарни цени, како и зголемувањето на бројот на компании на ваквиот пазар. Но, со самото излегување на слободен пазар, заштедата на потрошената електрична енергија е до 40% за дел од компаниите.

4. Која е постапката за промена на снабдувач за електрична енергија?

- Самата постапка за промена на снабдувач за електрична енергија е бесплатна и се состои од три чекори (како горенаведеното), и тоа:

1. Добивање на понуда за снабдување со електрична енергија.
2. Потпишување на полномошно за промена на снабдувач за електрична енергија.
3. Потпишување на Договор со компанијата која е одбрана како снабдувач за електрична енергија.

ГЛАВА 7: Анализа на направено истражување во “U POWER” ДОО

7.1 Анализа- Прашалник за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Според прашалникот којшто е доставен до 15-те испитаници, односно корисниците на електричната енергија од една од компаниите на пазарот за снабдување со електрична енергија-УПОВЕР ДОО, заклучив следно:

-На прашањето „Дали сте запознаени за либерализираниот пазар на електрична енергија?“, испитаниците одговориле на следниов начин:

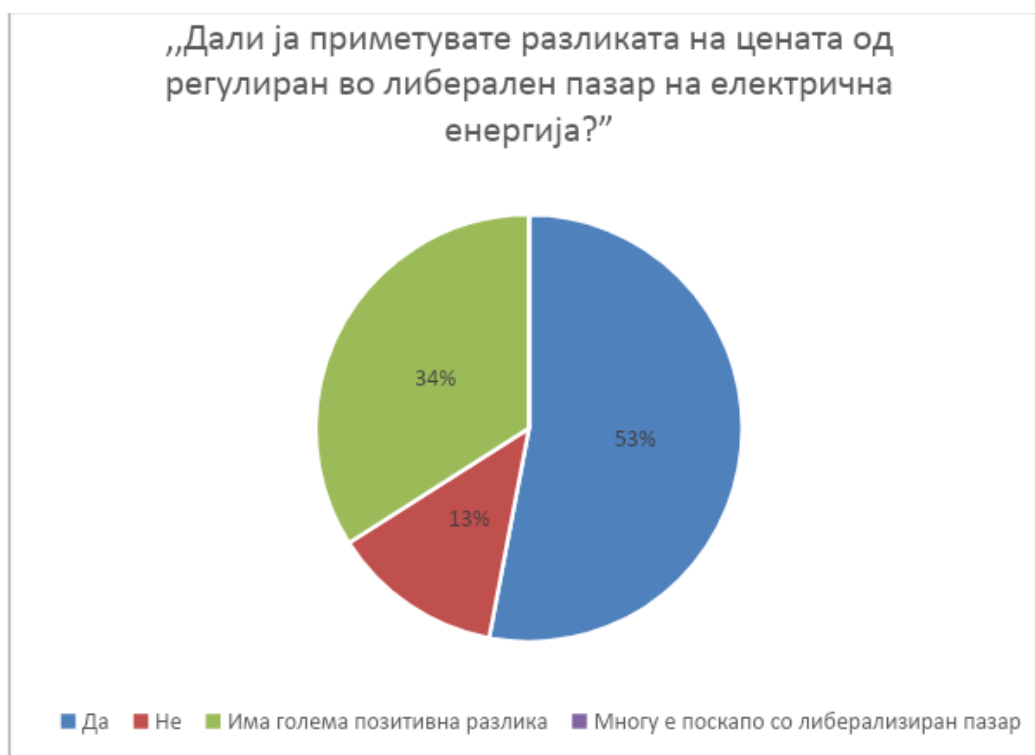

Графикон 1: Запознаеност со либерализиран пазар

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Што значи дека, според графикон 1, за либерализираниот пазар на електрична енергија повеќето односно 47% од испитаниците се запознаени со либерализацијата, додека пак 27% од испитаниците не знаат за либерализиран пазар, а помалиот дел, односно 20% од нив не се запознаени во целост, или пак не се сигурни- 6% дали знаат што значи либерализираниот пазар на електричната енергија.

На второто прашање од прашалникот: „Дали ја приметувате разликата на цената од регулиран во либерален пазар на електрична енергија?“, корисниците, односно испитаниците одговорија на следниов начин:

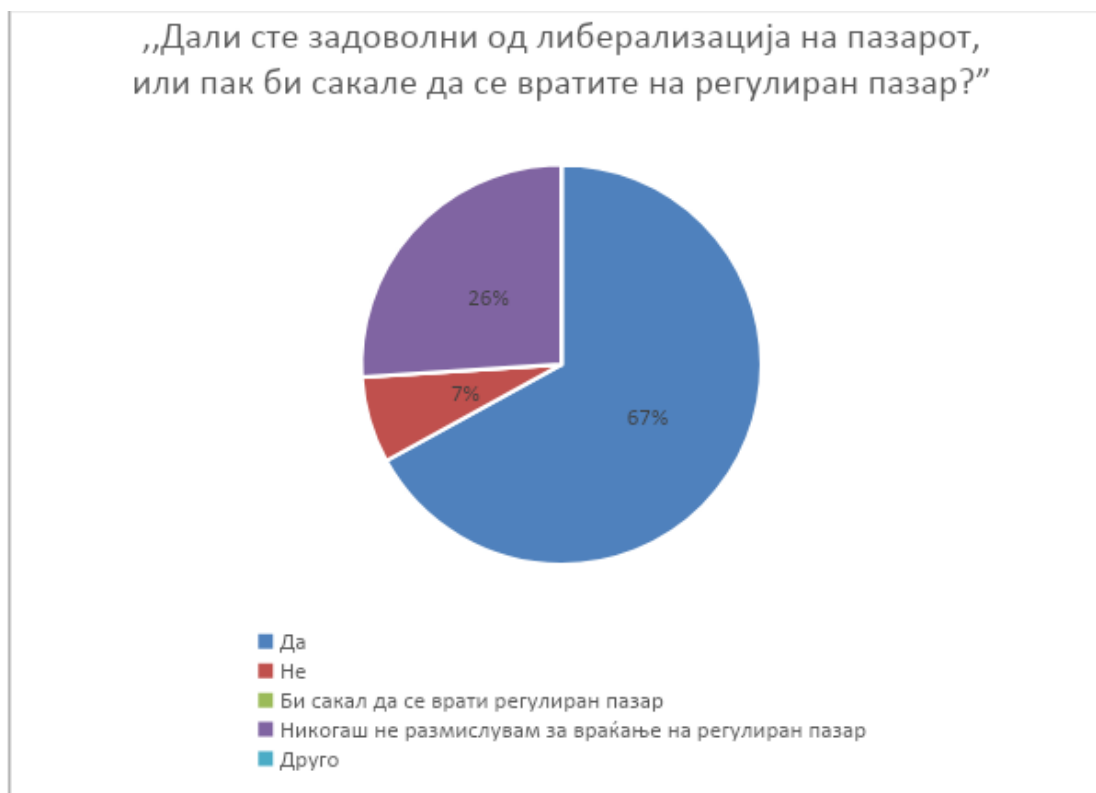
Графикон 2: Разлика во цена од регулиран во либерален пазар

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Според собраните и анализираните податоци, кои ги добив од прашалникот, заклучив според графиконот 2, дека во однос на разликата помеѓу цената во регулиран наспроти цената во либерален пазар, поголемиот дел од испитаниците, односно 53% од нив одговориле потврдно, односно тоа дека ја приметуваат разликата во цената, додека пак

13% од нив не увиделе никаква разлика, а 34% од испитаниците заклучиле дека има голема позитивна разлика со цената на либерализиран пазар.

-На третото прашање: „Дали сте задоволни од либерализација на пазарот, или пак би сакале да се вратите на регулиран пазар?“, заклучив дека испитаниците имаат одговорено на следниот начин:

Графикон 3: Задоволство од либерализиран пазар

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

По добиените резултати од самиот графикон 3, може да се согледа дека 67% од испитаниците одговориле потврдно, односно дека се задоволни од либерализацијата на пазарот на електричната енергија, додека пак 26% од нив никогаш не би размислувале за враќање на регулиран пазар, а пак само 7% не се задоволни од либерализацијата на пазарот на електрична енергија.

Со следното прашање од прашалникот за корисниците на електричната енергија: „Според Вас што претставува слободен пазар на електрична енергија?“ , испитаниците имаат одговорено на следниов начин:

Графикон 4: Слободен пазар на електрична енергија

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Според податоците кои ги анализирав од прашалникот, може да се согледа и на графиконот 4, тоа дека за 27% од испитаниците слободниот пазар на електрична енергија претставува разлика во цена, додека пак 20% слободниот пазар го разбираат како можност за избор на повеќе снабдувачите, а пак 53% од нив слободниот пазар претставува подобри услуги при снабдувањето со електричната енергија.

-На следното прашање: „ Колку сте задоволни од услугата која ја добивате од Вашиот снабдувач „УПОВЕР“ во текот на снабдувањето на електричната енергија?“ испитаниците одговориле на следниов начин:

Графикон 5: Задоволство од снабдувач на електрична енергија

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Според графикон 5, на ова прашање заклучувам дека скоро сите од испитаниците кои беа опфатени во прашалникот одговорија дека се задоволни и тоа 73% се презадоволни од снабдувањето на електричната енергија од снабдувачот „U POWER“, додека пак 20% од нив се делумно задоволни со снабдувањето на електричната енергија, а пак мал е

процентот на незадоволни корисници, односно 7% од нив се незадоволни со снабдувањето на компанијата „U POWER”.

Со прашањето: „Според Вас што претставува слободен пазар на електрична енергија?”, заклучив дека испитаниците имаат одговорено на следниов начин:

Графикон 6: Слободен пазар на електрична енергија

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Што значи дека, според графиконот број 6, заклучив дека за 27% од испитаниците слободниот пазар на електрична енергија претставува разлика во цена, додека пак 20% слободниот пазар го разбираат како можност за избор на повеќе снабдувачите, а пак 53% од нив слободниот пазар претставува подобри услуги при снабдувањето со електричната енергија.

На следното прашање: „ Колку сте задоволни од услугата која ја добивате од Вашиот снабдувач „УПОВЕР“ во текот на снабдувањето на електричната енергија?“, испитаниците имаат одговорено на следниов начин:

Графикон 7: Задоволство од снабдувачот „U POWER“

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

На ова прашање заклучувам, според графиконот 7, дека скоро сите од испитаниците кои беа опфатени во прашалникот одговорија дека се задоволни и тоа 73% се презадоволни од услугата која ја добиваат од „УПОВЕР“, додека пак 20% од нив се делумно задоволни, а пак 7% се незадоволни, а со 0%, односно ниту еден од испитаниците не одговорија со воопшто не сме задоволни.

-На прашањето: „Дали приметувате разлика во вкупната сума на Вашата месечна сметка?“, според обработените податоци испитаниците имаа одговорено на следниов начин:

Графикон 8: Разлика во вкупната сума на месечната сметка

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Според графиконот број 8, испитаниците, односно 33% одговорија потврдно, додека пак 20% од нив не приметуваат разлика во вкупната сума на нивната месечна сметка, а пак 40% одговорија дека има голема заштеда со снабдување на електрична енергија со „УПОВЕР“, а додека пак само 7% од нив се изјасниле дека нема заштеда, ниту пак разлика од претходното снабдување со електрична енергија.

-На прашањето: „Дали цената за Вас секогаш е пресуден фактор при избор на снабдувач за електрична енергија?“, заклучив дека испитаниците имаат одговорено на следниов начин:

Графикон 9: Цената како пресуден фактор

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Што значи дека според податоците и според графиконот број 9, со потврден одговор имаат одговорено 40% од испитаниците, односно за нив како пресуден фактор при избор на снабдувач за електрична енергија е цената, додека пак 27% од нив имаат одговорено дека за нив не е пресуден фактор цената, а пак 33% од испитаниците се изјасниле дека понекогаш можно е цената да биде пресуден фактор при избор на снабдувач за електрична енергија.

-На последното прашање: „Од што зависеше Вашата одлука да го одберете „УПОВЕР“ како снабдувач за електрична енергија?“, испитаниците одговориле:

Графикон 10: Одлука за избор на снабдувач

Извор: Според податоци прибирани од Прашалникот за електрична енергија (за корисниците на електричната енергија)

Од сите корисници добив различни одговори, па така според графиконот број 10, за дел од нив цената беше пресудна за одлука при избор на снабдувач, односно 27%, додека пак 40% од испитаниците се изјаснија дека нивната одлука зависела од услугите кои ги нуди компанијата „УПОВЕР“, а пак 33% од корисниците одговорија дека како пресуден фактор за избор на снабдувач била грижата на корисниците која ја дава самата компанија „УПОВЕР“.

Со овој Прашалник можам да забележам дека 90% од правните субјекти, односно корисниците на електричната енергија се запознаени со можноста за избор на свој снабдувач на електрична енергија на либерализиран пазар. Додека пак, цената е влијателен фактор кај дел од корисниците при донесување на одлука за избор на снабдувач за електрична енергија, како и подобрите услуги коишто ги нуди, заштедата и грижата на

корисниците кои ја дава компанијата „УПОВЕР ДОО“. Со ова можам да заклучам дека корисниците на електричната енергија се задоволни и запознаени со постоењето на либерализација.

7.2 Анализа- Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER“ ДОО)

Според прашалникот којшто е доставен до 10-те испитаници, односно вработените од една од компаниите на пазарот за снабдување со електрична енергија- УПОВЕР ДОО, заклучив следно:

-На прашањето: „Дали цената секогаш е пресудна за правниот субјект да се снабдува со „УПОВЕР ДОО“?“, испитаниците имаат одговорено:

Графикон 11: Цената како пресуден фактор за правниот субјект

Извор: Според податоци прибирани од Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER“ ДОО)

Според добиените податоци од графикон 11, на ова прашање половина, односно 50% од испитаниците имаат потврден одговор, што значи дека според нив цената е пресудниот фактор кој што влијае за тоа правниот субјект да се снабдува со „УПОВЕР ДОО“, додека

пак 30% од нив не сметаат дека цената може да биде пресуден фактор, а 20% од испитаниците одговориле дека понекогаш можно е цената да биде пресуден фактор за корисниците на електричната енергија при избор на снабдувач на електрична енергија.

-На второто прашање: „Дали правните субјекти кои се на регулиран пазар се доволно запознаени со либерализацијата на електрична енергија?“, вработените имаат одговорено на следниов начин:

Графикон 12: Запознаеност на правните субјекти со либерализацијата на електрична енергија

Извор: Според податоци прибирани од Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER“ ДОО)

Што значи според графиконот 12, заклучив дека 70% од испитаниците се изјасниле дека скоро сите од правните лица на пазарот на електричната енергија се запознаени со либерализацијата на електричната енергија, а пак 10% од вработените заклучиле дека не се

запознаени, додека пак 20% од испитаниците одговорија дека помал дел од правните субјекти не се запознаени со либерализацијата на пазарот.

-На следното прашање: „Дали правните субјекти кои се на либерализиран пазар се задоволни од либерализацијата на електрична енергија?“, испитаниците одговорија:

Графикон 13: Задоволство на правните субјекти од либерализацијата на електрична енергија

Извор: Според податоци прибирани од Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER“ ДОО)

Според одговорите кои ги добив од прашалникот и направениот графикон-13, вработените односно 50% од нив имаат одговорено дека правните субјекти се задоволни од либерализацијата на пазарот, додека пак 20% од нив се изјасниле дека правните субјекти

се помалку задоволни од либерализацијата, а 10% од субјектите не се задоволни поради негативните причини кои ги дава либерализацијата, и 20% се задоволни, но имаат некои забелешки.

-На прашањето: „Колку проценти од правните субјекти на пазарот се снабдуваат со електрична енергија на слободен пазар?“, вработените одговорија следно:

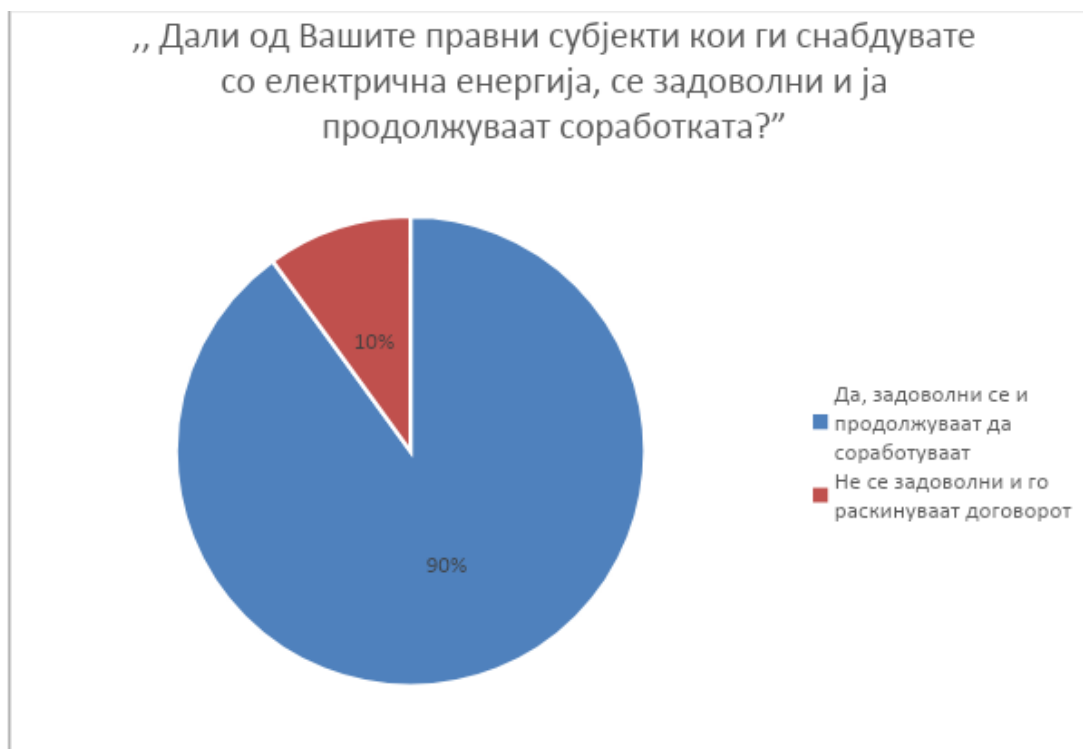
Графикон 14: Процент на правни субјекти кои се снабдуваат со електрична енергија на слободен пазар

Извор: Според податоци прибирани од Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER“ ДОО)

Според графиконот 14, заклучив дека 60% од вработените сметаат дека 80% од правните субјекти се на слободен пазар, додека пак ниту еден од нив не смета дека 50% од правните

субјекти се на слободен пазар, а пак 40% имаат одговорено дека според новата регулатива се скоро сите правни субјекти на слободен пазар.

-На последното прашање: „ Дали од Вашите правни субјекти кои ги снабдувате со електрична енергија, се задоволни и ја продолжуваат соработката?“, испитаниците одговорија:

Графикон 15: Задоволство и соработка

Извор: Според податоци прибирани од Прашалник за електрична енергија (за вработените во „U POWER” ДОО)

Значи дека, според направениот графикон 15, 90% од вработените сметаат дека правните субјекти се задоволни од соработката со компанијата „УПОВЕР ДОО” и го продолжуваат договорот со компанијата, додека пак 10% од нив сметаат дека правните субјекти не се задоволни, што значи дека го раскинуваат договорот со компанијата.

Од податоците добиени од прашалникот, заклучив дека поголемиот дел сметаат дека цената е пресудна за правниот субјект да се снабдува со „УПОВЕР ДОО”, исто така 60% од вработените сметаат дека 80% од правните субјекти кои се на пазарот се на слободен пазар, што значи дека поголемиот дел од правните субјекти имаат можност за избор на снабдувач на електрична енергија.

Со прашалникот кој што беше доставен до дел од вработените на компанијата за електрична енергија УПОВЕР ДОО, можам да заклучам дека голем дел од правните субјекти се излезени на слободен пазар, односно имаат одбрано свој снабудаваач за електрична енергија, исто така запознаени се со либерализацијата и можностите кои ги нуди истата, како и цената кај повеќето од субјектите е пресудниот фактор кој што одлучува при избор на снабдувачот.

8. Заклучок

Поаѓајќи од фактот што либерализацијата, особено либерализацијата на електрична енергија сеуште се развива, па така дел од компаниите и граѓаните не се во целост запознаени со ваквата реформа. Во почетокот со процесот на либерализацијата на електрична енергија, формирањето на цената обично беше законски регулирано, но со спроведувањето на процесот и формирањето на цената најголемата улога ја имаат понудата и побарувачката на пазарот. Според истражувањето кое го направив, заклучив дека, огромно е влијанието на либерализацијата на електричната енергија врз економијата, а со тоа и врз државата.

Електричната енергија која што се третира како стока на пазарот, таа всушност е предмет на размена, и без сомнение има голем број на својства, пред се физички, кои ја прават уникатна. На сето ова кога ќе ја ставиме нејзината суштинска улога во секојдневниот живот на човекот, па дури и нејзината стратешка улога во животот на една држава со која целосно се појаснува нејзиното значење.

Во најширока смисла, либерализацијата претставува процес на ослободување, односно дерегулирање и отстранување на ограничените мерки кои го успоруваат одредениот процес. Најчест причинител на ваквиот процес е токму државата, која како највисок облик на институција во заедницата ги укинува ограничувањата и рестрикциите за некои одредени активности на индивидуи во приватните сфери.

Економската теорија укажува на фактот дека конкурентските пазари се всушност поефикасни отколку монополските, и тоа на истата рамнотежа се формира по пониска цена, но и поголема количина во однос на монополистичките пазари. Со идејата на пазарот на либерализација на електрична енергија се овозможува пред се технолошки напредок во производството, но и пренос на електричната енергија, со што се добива интензитет, по што се разгледува и пазарот на либерализација во сектори како природни монополи, како и транспорт и телекомуникации.

Во 1980-тите започнатиот процес на дерегулација и либерализација на енергетскиот сектор, најпрво, либерализацијата на електричната енергија се очекувало дека ќе ја намали цената на електричната енергија и нивно изедначување, а потоа зголемување на инвестиции во електричниот сектор, како и намалување на енергетската зависност на земјите и можност за бесплатен избор на снабдувач на електрична енергија од страна на секој корисник на пазарот.

Па така, предметот на ова истражување е да се утврди ефектот на либерализација на пазарот на електрична енергија врз цената на истата, односно дали се исполнуваат очекувањата поврзани со намалувањето на цената.

Врз основа на теоретските и емпириските методи за истражување кои што се стекнати за време на ова истражување може да се наведе дека ова истражување ги потврдува двете хипотези, и тоа дека, либерализацијата влијае врз целокупната економија во земјата, и дека цената е влијателен фактор во однос на формирањето на вкупната понуда и побарувачка.

Со промената од регулираниот монопол до совршената конкуренција има значително, но и недвосмислено определено влијание за цената на електричната енергија, од каде следуваат како специфичности на ваквиот пазар, па така и општите економски теории на пазарот на електрична енергија. Затоа, сомнителна е потребата за целосна либерализација на пазарот на електричната енергија во однос на специфичностите на електричната енергија, и притоа земајќи ги во предвид и значителната нееластичност на побарувачката за електричната енергија.

Направеното емпириско истражување ги задоволува поставувањето на цената, но има и големи ограничувања. Едно од основното ограничување на изборот на индикаторите е изборот на либерализација на пазарот за електрична енергија. Со донесувањето на новата регулатива, пазарот станува олигопол, па така од регулиран пазарот се дели и на либерализиран. Либерализацијата има голема разлика во тоа што цената е многу поприфатлива, како и самите услови се подобри и самата грижа за корисниците го прави подобар и поуспешен.

Според истражувањето на оваа магистерска тема, можам да заклучам дека влијанието на либерализацијата врз економијата има големо позитивно значење како и за снабдувачот,

така и за корисникот на пазарот. Либерализацијата има големо значење за економијата, бидејќи покрај тоа што цената на електричната енергија станува фактор цена, таа доведува дури и до поголема заинтересираност. Исто така либерализацијата е нешто што може најдобро да му се случи на пазарот, затоа што од претходно никој од правните субјекти немал можност да биде на слободен пазар, односно да направи избор на снабдувач за електрична енергија, бидејќи на пазарот постоеше монопол. Либерализацијата во овој контекст е тесно поврзана со приватизацијата, што означува намалување на улогата на државата во целокупната економија.

Со истражувањето кое го направив во компанијата за снабдување со електрична енергија заклучив дека граѓаните и правните лица т.е компаниите се веќе поголем дел запознаени со новиот закон за енергетика каде што може освен еден единствен снабдувач во државата како ЕВН- Македонија, потрошувачите да се во можност да го изберат својот најповолен снабдувач се со цел на подобри услови, квалитет на услугата и нормално пониските цени за разлика од регулираниот пазар. „У ПОВЕР” ДОО е една од таквите компании кои ги нудат ваквите услуги, па така компаниите кои што се снабдуваат со електрична енергија од оваа компанија се задоволни од нивното работење.

Процесот на либерализација сеуште трае и ќе трае. Исто така ова влијание дава потреба за идни истражувања на пазарот на електричната енергија до цената што е вклучен фактор подолг период со побројни варијабли, како квалитативни и квантитативни.

Како клучна порака на сето ова може да се даде првенствено за потребата да се оцени постојано или пак да се создадат нови модели за проценка на степенот на либерализација на пазарот на електрична енергија и дефинирање на единствениот индикатор за либерализацијата. Од очекувањата кои ги даде и кои не целосно се дадени во процесот на либерализација во однос на цените на електрична енергија потребно е и да се испита и исполнување на очекувања на инвестиции за зголемена ефикасност на компаниите за електрична енергија како и зголемување на квалитетот на услугите и намалување на енергетската зависност.

9. Библиографија

1. „Operation of restructured power systems” by Kankar Bhattacharya Math H.J. Bollen
Jaap E. Daalder
2. „Економија во ЕЕС” - Доц. Др. Ненад Катиќ, Проф. Весна Борозан
3. <https://akademik.mk/servisni-informacii/regulatorna-komisija-za-energetika-3/>
4. „Енергетската политика на Македонија во контекст на интеграцијата во Европската Унија”- Искра Стојковска
5. „Стратегија за развој на Енергетиката во Република Македонија до 2030 година”- Министерство за Економија
6. <https://inovativnost.mk/2018/08/23/%D0%BB%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D1%98%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0/>
7. -Energy Development Strategy MK
8. <https://www.mepso.com.mk/index.php/mk/>
9. <https://upower.mk/>
10. <https://en.wikipedia.org/wiki/Liberalization>
11. <https://en.wikipedia.org/wiki/Monopoly>
12. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3270>
13. „Основи на микроекономија”- Таки Фити
14. Principles of Economics” – Mankiw G.
15. https://ec.europa.eu/energy/content/liberalisation-energy-market-electricity-and-gas_en
16. Интерна скрипта по предмет „Пазари на електрична енергија” 2016- Проф. Д-р В. Борозан, Факултет за електротехника и информациски технологии, Скопје
17. „Zakonski okvir za obavljanje energetskih djelatnosti”- Z. Zmijarevič
18. „Električna energija”- Kalea M. (2007)
19. „Energija I ekonomija”- Matič M. (1993)
20. <https://economy.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20energetika%20MK.pdf>
21. https://upower.mk/wp-content/uploads/2021/05/2SLUZB.VES_BR_144-2012.11.16-PR_AVILA-SNABD.KRAEN-SLUCAJ.pdf
22. <https://upower.mk/wp-content/uploads/2021/05/2014-02-28-TS-TSO.pdf>

23. <https://upower.mk/wp-content/uploads/2021/05/2014-02-17-Pazarni-pravila-GS-cista-PR-ILOG-1-METODOLOGIJA.pdf>
24. <https://upower.mk/wp-content/uploads/2021/05/Mrezhni-pravila-za-distribucija-na-EE.pdf>